

Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası

MÜBADELE SEMPOZYUMU

“Lozan Mübadelesi Yeni Hayat Mücadelesi”

30 OCAK – 01 ŞUBAT 2017

TEKİRDAĞ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR VE SOSYAL İŞLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI

www.tekirdag.bel.tr

Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası

MÜBADELE SEMPOZYUMU

30 OCAK – 01 ŞUBAT 2017

Proje Yöneticisi

Prof. Dr. Tamer DODURKA

Editör

Prof. Dr. Kemal ARI

Redaktör

Okutman Mine ENGİN TEKAY

Kapak Tasarımı ve Sayfa Mizanpajı

Uzman Mehtap PETEK

Baskı - Cilt

Bilir Matbaacılık Kağıt Ürünleri ve Kırtasiye Malz. San. Tic. Ltd. Şti.

Ferhatpaşa Mah. Seyit Nizam Cad. No. 49 Ataşehir – İSTANBUL

Sertifika No. : 30766 Tel. : 0216 611 60 01 Faks : 0216 611 60 53

e-mail : info@bilirmatbaa.com.tr – www.bilirmatbaa.com.tr

Haziran 2017, Tekirdağ

© Bildirilerle ilgili tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

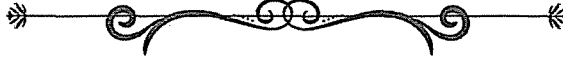
© Basım ve yayın hakları Tekirdağ Büyükşehir Belediyesine aittir.

**MÜBADELE KENTLERİNDEN AYVALIK'TA 1924-1927
YILLARI ARASI SOSYO-EKONOMİK YAPILANMA VE
KÜLTÜREL HAYAT**

Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR

İnönü Üniversitesi, Malatya
serap.tasdemir@inonu.edu.tr

MÜBADELE KENTLERİNDE AYVALIK'TA 1924-1927 YILLARI ARASI SOSYO-EKONOMİK YAPILANMA VE KÜLTÜREL HAYAT

Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR *

Özet

Türkiye ve Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Nüfus Mübadelesi Anlaşması'nın 94 üncü yılında "iki ülke vatandaşlarından soydaşlarının ülkesine göçebilme" mevzuat ve uygulamalarına ilişkin genel kapsamlı çalışmalar yanında, mübadele kentleri ile ilgili bilimsel çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmalar çoğunlukla mübadillerin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya katkıları ve yerel nüfusla olan ilişkileri üzerinedir.

Bu araştırmada da, benzer bir çalışma yapılarak mübadillerin Ayvalık ilçesine gelişleri, üç yıl gibi kısa bir sürede ilçeye sosyo-ekonomik ve kültürel katkıları ile mübadillerin mekân farklılığından kaynaklanan yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Ayvalık, Ayvalık'ta Mübadele, Mübadele Kenti Ayvalık, Ayvalık'ta Mübadiller

Summary

In the 94th year of the Exchange agreement that was signed between Turkey and Greece in January 30th, 1923, along with the extensive studies on text and applications about "the citizens of the two countries being able to move to their cognates "countries", the studies on Exchange cities is also increasing day by day. These studies are mostly on the number of the exchanged, their contribution to social-economical and cultural structure and their relations with the local population.

---

*Doç. Dr. Serap Taşdemir, İnönü Üniversitesi, Malatya, serap.tasdemir@inonu.edu.tr

In this research, too, a similiar study is done; social-economical and cultural contributions of the Exchanged to Ayvalık in a short time as 3 years, and the problems they had düet o the environment change is discussed.

Keywords: Exchange, Ayvalık, Exchange in Ayvalık, Ayvalık the Exchange city, Theexchanged in Ayvalık.

Giriş

İnsanlık; savaşlar, kıtlıklar, depremler ve benzeri sebeplerle tarih boyunca göç ediyor, ettiriliyor. Buna zorunlu göçleri, rejim değişikliğine bağlı sert yönlendirmeleri ve gönüllü göçmen kabul etmeler ile turizme ve medyaya bağlı etkilenmeleri eklemeliyiz. Göç olayında, bir de iki faklı devletin vatandaşlarının karşılıklı olarak yer değiştirmesi var ki, bu tür muhacirlik ayrı bir hukuka dayalı olup ismine mübadele denildi.⁸¹¹

Göç olayı, hem göç etmiş olanlar hem de gidilen yerdeki halk için, en az bir kuşak boyu süren etkiler oluşturmaktadır. Zira göç eden aile ile onun büyük konumu olan sülâle adlı birlikler gelip yerleştikleri yerde bir iç dayanışmaya gittiğinden bunun sonucunda sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta çok özel dirençler, değişim ve dönüşümler ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ise mübadele ile Ayvalık ilçesinde yaşanan değişim ve dönüşümler ele alınacaktır.

Ayvalık mübadele ile nüfus değişimi yaşamadan önce, Edremit ve Burhaniye kazalarıyla birlikte, en önemli zeytin üretim merkezleri arasında yer almaktaydı. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası Rusya'nın Anadolu kıyılarındaki Ortodoksları koruma politikası çerçevesinde, Ayvalık'ta Osmanlı Devletine -bir anlamda- bağlı olmaksızın gelişen ekonomik ayrıcalığa dayalı farklı bir yapılanmaya gidilmişti.⁸¹²

1909 ayaklanmasının ardından, önce Balkan devamında Dünya Savaşı ve onun içerisinde Çanakkale Cephesi nedeniyle hareketli dönemler yaşanan Ayvalık'ta 1914 ve 1917

⁸¹¹Halkımızın büyük bir bölümü ile bu işin ilk resmi çerçevesini oluşturan görevliler için, mübadil kavramı göçmen anlamına gelmiyordu. Mübadil kavramı "davet edilerek gelen muteber ve kıymetli muhacir" anlamında kullanıldı 1950'lere kadar.

⁸¹² Bayram Bayraktar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 6.; Ali Cengizkan, "Mübadele Belgelerinde Ayvalık", Yayınlanmamış Çalışma. s. 20.

yıllarındaki çatışmalar sonucunda zorunlu yer değiştirmeler, gelecekteki mübadelenin ilk habercileri gibiydi.⁸¹³

Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında, Yunanistan 28-29 Mayıs 1919'da Ayvalık'ı işgal etti ve bu tarihten itibaren "altışar aylık değişik dönemler" yaşandı. Milli Mücadele'nin sonunda Rum Ortodoks nüfus, mübadele anlaşmasını beklemeden başta Midilli adası olmak üzere diğer adalara ve Yunanistan'a göçtü.⁸¹⁴

Ayvalık'tan Rumların ayrılması mübadele anlaşmasından önce gerçekleşti. Türk orduları, 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girmeden önce, özellikle kıyı yerleşimlerindeki diğer göçmen veya yerli Rum topluluklar, işgalcilerle iş birliği yapmış olma veya Milli Mücadele'ye ilgi duymama gerekçelerine bağlı psikolojiyle neredeyse tamamı, köyleri ve Ayvalık kasabasını boşaltmışlardı. Bu yüzden, mübadele anlaşması ile mevcut sosyal gerçekliğe hukuki bir boyut kazandırıldı denilebilir.⁸¹⁵

30 Ocak 1923'te gerçekleşen Mübadele Anlaşması ile bir anlamda bugünkü Ayvalık ilçesinin demografik temelleri atıldı. Anlaşma uyarınca Yunanistan'dan Türkiye'ye 105.168 aile ve nüfus olarak da 466.103 kişi gelecekti. Bunlar içinde Ayvalık, Edremit, Mersin ve çevresine Midilli, Girit ve çevre adalar ile Selanik'ten gelerek yerleştirileceklerin sayısı 30.000'i çiftçi-bağcı ve 20.000'i zeytinci olmak üzere 50.000 kişiydi. 17 Temmuz 1923 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile mübadiller için, önce sekiz yerleşim bölgesi belirlendi. Daha sonra basının değerlendirmeleri ve mübadillerin kısa sürede gelmeyi istemeleri nedeniyle bölge sayısı ona yükseltildi. Ayvalık bu on bölge içerisinde Balıkesir'e bağlı olduğu için 3. bölgede yer aldı.⁸¹⁶

---

⁸¹³ Ali Cengizkan, a.g.m., s. 26.

⁸¹⁴ Ali Cengizkan, a.g.m., s. 26.

⁸¹⁵ Ali Cengizkan, a.g.m., s. 20.

⁸¹⁶ İskan Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 18.; Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 42-43.

Mübadillerin Ayvalık'a Gelmeleri

Mübadillerin taşınmasında -mübadele olunacak halkın liman şehirlerine yığılması yüzünden- deniz yolunun ağırlıklı olarak kullanımına karar verildi. Bunda iki ülkeyi birbirine bağlayan kısa yolun Ege Denizi olması da etkiliydi.⁸¹⁷

Türk ve Yunan hükümetleri arasında yapılan anlaşmaya göre mübadeleyle ilk olarak Midilli Müslümanlarının nakledilmesi ile başlanacaktı. Atina'da hazırlıklarını sürdüren Karma Komisyon, mübadeleyle 10 Kasım 1923 tarihinden itibaren kesin olarak başlanacağını duyursa da Midilli adası Müslümanları bu tarihi beklemeden harekete geçtiler.⁸¹⁸

Midillili Müslümanların ana vatana gelmek için ilk kabile olmaları tesadüf değildi. Bu acelenin nedeni taşınmaz mallarının tasarruf hakları bulunmakla birlikte, bunları kiraya vermekten men edilmeleri ve bazı köylerdeki Müslümanların tarlalarını sürmelerinin yasaklanması, mallarına gece baskınları yapılması gibi baskılara maruz kalmalarıydı. Buna ek olarak, Midilli'de mübadelenin resmi olarak başladığı haberinin duyulması üzerine, köylerde yaşayan birçok Türk'ün kasabaya toplanmaları ve perişanlık çekmeleri idi.⁸¹⁹

Muhacirleri taşıyacak mavnaların temin edilememesi üzerine hareket gecikince bu sefer Müslümanların nakli için Karma Komisyon'a başvurularak yardım talep edildi. Karma Mübadele Komisyonu Müşavirinin Yunanistan'a nota vermesi üzerine Yunanistan beş gün daha süre tanıdı.⁸²⁰ Midilli adasından gelecek ilk kabilenin hareketinden önce adada dolaşarak incelemelerde bulunan Amerikan Muavenet Komisyonu üyeleri, perişanlığı açıkça görülen mübadillerin vapurlara güvenle bindirilme işlemlerinde de hazır bulundular. Midilli Müslümanların oluşturduğu 1.400 kişilik ilk kabile 1923 Ekim'inde Ayvalık sahiline nakledildi.⁸²¹ Ayvalık'a gelen mübadiller için 1.500 ev hazırlanmıştı.⁸²²

⁸¹⁷ Elif Yılmaz, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ayvalık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 97.

⁸¹⁸ Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri: Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 119, 154.

⁸¹⁹ Cahide Zengin Aghatabay, a.g.e., s. 155.

⁸²⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Birinciteşrin 1923; *Vakit*, 10 Teşrinievvel 1923.

⁸²¹ Cahide Zengin Aghatabay, a.g.e., s. 155.

⁸²² *İkdam*, 17 Teşrinievvel 1923.

Mübadele Protokolü'nün imzalanmasının ardından 8.000 Müslüman Türk,⁸²³ Midilli adasından Yakınoğu Yardım Örgütü'nün (Near East Relief) desteği ile Ayvalık'a getirildi.⁸²⁴Bu nakil işlemi nedeniyle TBMM İcra Vekilleri Heyeti adına Yakınoğu Yardım Örgütü'ne teşekkür telgrafı gönderildi.⁸²⁵

Midilli'deki mübadilleri Ayvalık'a getirecek Yunan vapurları, buradan Karadeniz'e geçerek Samsun ve civarında son kafile olarak toplanan Rumları alarak Yunanistan'a götüreceklerdi. Zira Ayvalık'ta mübadeleye konu olacak Rum ahali, yukarıda belirtildiği gibi, gerçekte resmi başlangıcının öncesinde Midilli ve Yunanistan'a kendi imkânları ile göç etmişti.⁸²⁶Bu yüzden Ayvalık'a gelen mübadiller Rumlardan boşaltılmış bir şehir buldular. İlk gelen kafilede 955 kişi bulunuyordu. Ancak biri Hanya'dan hareketten bir gün önce, diğeri yolda iki erkek çocuk dünyaya geldi. Yolda doğan bebeğe isim olarak Mustafa Kemal adı verildi ve bu haber gazete aracılığıyla kamuoyu ile paylaşıldı.⁸²⁷

19-23 Ekim 1923 tarihleri arası Midilli'den sevk işlemi tamamlandı. Ayrıca bu tarihler arası Girit Resmo'dan gelenlerin de yerleşimi yapıldı.⁸²⁸ Zafer-i Milli gazetesinin Hilal-i Ahmer Mecmuası'ndan aktardığına göre: Midilli'den Ayvalık'a getirilen 8000 kişilik ilk kafile muhacirden sonra, 24 Kasım'da üç vapurla 1512 kişi, 4 Aralıkta Bahri Cedid Vapuru ile 1027 kişi⁸²⁹ ve 8 Aralık'ta Giresun Vapuru ile 2243 kişi Ayvalık'a gelirken, Bandırma ve Ayvalık İmdad-ı Sıhhiye heyetlerine verilen malzeme arasında 46 sandık çamaşır, ecza ve erzak; 23 balya çamaşır, 3 bağ çadır ve 35 çuval erzak vardı.⁸³⁰ Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin ilk belirlemelerine göre ilçeye 18.235 kişi yerleştirilecekti.⁸³¹

⁸²³ Mübadele kapsamında Türkiye'ye gelenlere "Türk" adı kullanılmamış, "Yunan arazisinde sakin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaası" denmişti. Mustafa Köse, 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Enst.,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010, s. 145.

⁸²⁴ Elçin Macar, "Mübadele Araştırmalarında Yeni Bir Kaynak: DorothyHarroxSutton Arşivi", Yeniden Kurulan Yasamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Derleyen: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 92.

⁸²⁵ Gönenç Turan, Mübadelede Ayvalık, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 64-65.

⁸²⁶ Cahide Zengin Aghatabay, a.g.e., s. 155.

⁸²⁷Zafer-i Milli Gazetesi, 30 Kanunuevvel 1923; İleri 17 Teşrinievvel 1923.

⁸²⁸ Ali Cengizkan, a.g.e., s. 21-22.

⁸²⁹ Ayvalık'a sevk ve iskân edilen bu kafilenin tamamının zeytinci tüccar olduğu bildirildi. Aydın Ayhan, Balıkesir ve Çevresinde Yörükler, Çepniler ve Muhacirler, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999, s. 235.

⁸³⁰Zafer-i Milli Gazetesi, 30 Kanunuevvel 1923. (Zafer-i Milli gazetesi nüshalarına Aydın Ayhan Koleksiyonundan ulaşılmıştır. Paylaştığı için Sayın Aydın Ayhan'a teşekkür ederim.)

⁸³¹ Ali Cengizkan, a.g.e., s. 21-22.

Cunda'ya gelen mübadiller geçici olarak Dârüleytâm binasıyla okullara yerleştirildiler. Çok gerekli eşyaları yanlarında bulunan mübadillerin ancak bir kısmının yardıma muhtaç oldukları bildirildi. Balıkçılıkla uğraşanlar ise sayısı onu aşan sandallarını da yanlarında getirmişti. Cunda'ya gelenlerin çoğunlukla dülger, sıvacı, fırıncı ve balıkçı gibi işlerle ilgili oldukları görüldü. Yardıma muhtaç olanlarla çıplak çocuklara kıyafet yardımı yapıldı.⁸³²

8 Nisan 1924 tarihinde ise Girit'ten (Resmo'dan) Ayvalık'a 1500 kişi seri bir şekilde, on günlük arayla Kandiy'e'den 1150 kişilik son kafiye, on günlük ara ile 2041 kişiden ibaret olan Hanya'nın son kafilesi ve yine on günlük arayla Resmo'nun 1141 kişiden ibaret kalan son kafiye Ayvalık'a gelecekti. Böylece nisan ayı içerisinde Girit'ten Ayvalık'a 5832 kişinin getirilmesi planlandı. Verilen rakamlar göz önüne alındığında 1923 yılı Aralık ayında ilk olarak 8000; devamında 4782 mübadil Midilli ve 1027'si de Resmo'dan olmak üzere toplam 13.809 kişi iskân edildi. Daha sonra gelenler de eklendiğinde bu rakam 19.641 kişiye ulaştı.⁸³³

Selanik Limanı'ndan 1924 yılı Ağustos ayı itibariyle Türkiye'nin çeşitli yerlerine ve limanlarına muhacir sevk edilmiş iskân bölgelerine nakiller başlamıştı. 1924 yılı Ağustos ayı itibariyle Selanik Limanı çıkış olmak üzere, Ayvalık iskelesine de 61 kişi nakledildi.⁸³⁴

Yolculuk esnasında yaşanan başlıca sorun hava durumunun da etkisiyle gemilerin istenilen liman yerine farklı bir yere çıkmasıydı. Mübadiller Ayvalık'a gelecekken Babakale veya Bursa'ya indirilebiliyordu. Böylece "Nasıl olsa aynı yere bir sonraki gemi ile gideceğiz" diye düşünerek farklı seferlere binenler sorun yaşadılar. Ayvalık'taki bir görüşmeci bu şekilde anneanesi ve dayısının ayrıldıklarını, tüm çabalara rağmen birbirlerine ulaşamadıklarını ifade etti. Ayvalık'ta zeytinlikleri satıp Bursa'ya gittiklerinde anlatıcının annesi evlere temizliğe gittiğini, bir fotoğrafın önünde her defasında ağlamaya başladığında evin çocuğu annesine haber verir. Temizlikçi hanım fotoğrafın evlerindeki dayısının fotoğrafına çok benzediğini, annesinin mübadelede kaybettiği kardeşi için hep gözyaşı

⁸³²Zaferi Milli Gazetesi, 30 Kanunuevvel 1923.

⁸³³Ali Cengizkan, a.g.e., s. 22. Ayvalık Sıhhiye Müdürü Süreyya Bey yapılan söyleşide vilayetin iki büyük mıntıkaya ayrıldığını, Gönen kazasının daha ziyade zanaatkâr muhacir gönderilmesini arzu ettikleri için oraya elden geldiğince istedikleri nitelikte mübadil gönderilmeye çalışılacağını, Edremit'e önceden gelmiş ve kısmen iskân görmüş muhacirlere ilaveten üç bin, Burhaniye kazasına kaza-i mevcuda ilaveten iki bin, Ayvalık kazası ile civarındaki Yeniköy ve Yunda adası da dâhil olmak üzere 25 bin nüfus iskân edileceğini belirtti. Aydın Ayhan, a.g.e., s. 213.

⁸³⁴İbrahim Erdal, Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 160-161.

döktüğünü, bu fotoğrafın da çok benzediğini söylediğinde anlaşılır ki fotoğraf kaybolan dayıdır. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki yolları bu şekilde ayrılan tüm aileler aynı mutlu sonu yaşamadı.

Sözleşme uyarınca mübadiller yanlarına 100 kilo eşya alabilecekler, bunun üstündekiler için ücret ödeyeceklerdi. Bununla birlikte taşınabilir eşyanın kapsamı da tartışma konusu yapıldı.⁸³⁵ Buna ek olarak, özellikle Kandiye, Resmo ve Hanya'da yaşayan ve genellikle "tüccar, mülk sahibi veya eşraftan" olan kişiler mallarının çokluğu nedeniyle ayrı bir vapurla Ayvalık'a gelmek istediler. Bu istek, "*Bakanlık için önemli olan sevkiyatın sağlıklı bir biçimde ve bir an önce yapılması, her tür ayrımcılık ima edecek tutumdan uzak durulması*" açıklaması ile kabul edilmedi.⁸³⁶ Ayvalık'a gelen mübadillerin yerleştirilmesinde zengin fakir karışık olması konusunda talimat verilse de genelde getireceği malı mülkü olmayanlar ile herhangi bir belge almadan gelenlerin sayısının çokluğu ilçenin mübadele sonrasında hızlı bir şekilde kalkınmasının önündeki engellerden biri oldu.⁸³⁷

Zeytinyağı fabrikaları ile tabakhanelerin misafirhane ve depo olarak kullanıldığı Ayvalık'ta, vapurlardan inen göçmenlerin, gruplar halinde karantinaya alınmasının ardından aşı kartları incelendi. Aşısı olmayanlara aşıları uygulanarak diğer sağlık denetimleri yapıldı. Ayrıca, bütün göçmenlerin temizlenmesi sağlandığı gibi Karma Komisyonca verilen resmi belgeler incelendi, beraberinde getirdikleri eşyalar teker teker arandı. İskân yerlerine sevk edilinceye kadar barakalara yerleştirilen göçmenler her gün Hilal-i Ahmer doktorları tarafından kontrolden geçirildiler. Girit'ten gelen mübadillerin bir kısmı Cunda adasındaki Papazın Sarayı denilen bir metruk binada aşıları yapıldıktan sonra yaklaşık 15 gün karantina altında tutuldular.⁸³⁸

⁸³⁵ Bir kısım mübadiller yanmış binalara ait malların taşınabilir mal olup olmadığını sorarken, diğer yandan Giritli Türkler gidecekleri yeni memleketlerine mezar taşlarını götürmek için izin istediler. Komisyon bu önerilerden ilkinde olumlu, ikincisine olumsuz cevap verdi. Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Çev.: Müfide Pekin, Belge yayınları, İstanbul, 2006, s. 40.

⁸³⁶ Ali Cengizkan, a.g.e., s. 22.

⁸³⁷ Örneğin, 20/21 Nisan 1340 (1924) tarihli emirde: "*18/4'de Samsun'da tahliyesini bitiren Türkiye Zonguldak'ta kömürünü alıp doğruca Kandiye tarihiyle Resmo'ya gidecek ve fakir-zengin karışık olarak alacağı muhacirini Ayvalık'a getirecektir. Yalnız fakirlerin binmesine katiyen müsaade etmeyiniz.*" denmekteydi. BCA 272.14.76.31.2

⁸³⁸ Gönenç Turan, a.g.e., s. 69. Mübadele başlamadan önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin üstleneceği İşler Bakanlar Kurulu ve Cemiyet temsilcileri arasındaki görüşmelerde kararlaştırıldı. Buna göre ilk kafiye olarak Midilli'den gelecek muhacirler için kabul iskelesi olarak Ayvalık ilçesi belirlendi ve bu durum Türk Hükümeti'nce Yunan Hükümetine bildirirken, diğer yandan Hilal-i Ahmer gerekli önlemleri aldı. Türkiye'de Midilli'den gelecek bu muhacirlerin iskân, iş ve sağlık ihtiyaçlarının yerine getirilmesi için görevlendirilen sağlık heyetlerinden birisi de Ayvalık'ta kurulan yirmi altıncı Ayvalık Heyeti idi. Heyet, Baştabip Doktor Hikmet Bey başkanlığında, bir doktor, bir

Nüfus değişimi sonrasında Ayvalık'ta mevcut nüfusun %75'ini Midilli adasından, %20'sini Girit adasından ve %10'unu da diğer yerlerden gelenler oluşturdu.⁸³⁹Mübadillerin Ayvalık'a ulaşmaları sevinçle karşılanırken geldikleri yerlerdeki taşınmaz malları ile ilgili haklarının açık bir şekilde belirlenmemesi karşısında yaşanacak sorunlar gazeteler aracılığı ile kamuoyu ile paylaşıldı. Örneğin İleri gazetesi başyazarı Subhi Nuri "İlk Hata" başlıklı yazısında endişelerini şu sözlerle dile getirdi: *"Bu mübadele-i ahali meselesinde galip Türkiye mağlup, mağlup Yunan galip çıkıyor. Ricalar, istirahatlar, nazarı dikkat çekmeler hep oldu. Elde Lozan Muahedesi'nin bize verdiği sarîh haklar var. Ortada bu hakları isteyecek koca bir Tevfik Rüştü Bey Heyeti mevcut. Fakat daha ilk gününden itibaren hatalar başladı. Bu hataların tamir ve tashihi bilâhare kabil olmayacaktır. Zavallı muhacirlere karşı iyi hareket edemiyoruz. Bunların hukuku tasarruflarını muhafaza edemiyoruz. Yalnız Midilli ve Girit muhacirleri memleketimize sevk olundular. Bu sevk sayesinde Yunan mezaliminden kurtuldular. Fakat bunların tasarruf hakları ne olacak? Malum olduğu üzere muhacirler taşınır mallarını yanlarında getirebileceklerdi. Oysa muhacirleri Yunanlılar soyarak, çalarak, çırılçıplak gönderiyor. Buna karşı Tevfik Rüştü Bey Heyeti acaba ne yaptı? Bundan sonra ne yapacak? Midilli ve Girit muhacirlerinin taşınmaz malları ne oldu? Tabii Yunanlıya kaldı. Bugün Türkiye'ye hicret etmiş olan Midilli ve Girit Türkleri yarın haklarını aramak için tekrar Midilli ve Girit'e mi gönderileceklerdir? Böyle bir seyahat için yol parası lazım. Bunu kim verecek? Sonra Yunanlılar muhacirlerimizi bir daha memlekete koyar mı? İşte görülüyor ki; maalesef ilk hata bir emrivaki oldu... Muhacirleri alelacele sevk etmek bir maharet değildir. Aynı zamanda hiç olmaz ise bunların Lozan Muahedesi'yle tasdik edilen haklarını da muhafaza etmek lazım geliyordu. Bari bundan sonra gelecek muhacirlerimizi alelacele sevk ettirmeyelim. Yunanlıları zengin etmeyelim."*⁸⁴⁰

eczacı, on memur ve hademedden oluştu. Mesut Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10 (2001), s. 32.; <http://arsiv.kizilay.org.tr/UserFiles/File/tezler/mubadelede%20kizilayin%20rol%C3%BC.pdf> (erişim tarihi: 12.10.2016)

⁸³⁹ Doğan Aka, a.g.e., s. 13.

⁸⁴⁰ Cahide Zengin Aghatabay, a.g.e., s. 156-157.

Mübadillerin Yerleştirilmeleri ve Yaşanan Sorunlar

Mübadillerin Türkiye'ye taşınmasından sonra karşılaşılan en önemli sorunların başında konut meselesi vardı. Yunanistan savaşı kaybedip çekilirken arkasında yakıp yıkılmış yerleşim yerleri bıraktığı için kullanılabilir hane/konut bulmak zordu. Ayvalık'ta ilçe merkezinde böyle bir durum yaşanmamakla birlikte, ilçeye bağlı bazı köyler ve özellikle de Keremköy'ün bu şekilde bırakılması mübadelede yerleşim konusunda yaşanan sorunlardan biri oldu.⁸⁴¹

Mübadiller Ayvalık'a gelmeye başladıkları tarihte Ayvalık kaymakamlığı görevine İbrahim Ethem Bey atandı. Göreve başlar başlamaz "halkçılık ruhuna uygun" bir talimatname yayınlayan İbrahim Ethem Bey'in önemle vurguladığı konulardan birincisi Yunanlıların çekilirken her türden mesken ve ahırları tahrip etmiş olmasının tespiti iken diğer konu herkesin keyfi olarak istediği eve yerleşmesiydi.⁸⁴²

Konut sorununa çözüm olarak mübadele ile gelen ailelerin yerleşmesi için Ayvalık'ta 4622 hane ayrıldı. Ayrıca farklı şekillerde Ayvalık'a gelenlerin yerleştirilmeleriyle 4922 hanede toplam 21.807 kişi muhacir olarak bulunduğu ifade edildi.⁸⁴³ Mübadele ile gelenlerin bir kısmı - 400 hane bulunduğu belirtilen - Cunda adasındaki boş evlere yerleştirildi. Bu rakamlardan da görüldüğü gibi Ayvalık'ta mübadil ailelere ev bulmak sorun olmadı. Mübadiller yanında harikzedelere ve Selanikli göçmenlere de ev verildi.⁸⁴⁴

Türk zaferinin hemen ardından, Rumların terk ettikleri ev ve arazilerin bir kısmı ihtiyacı olmayan kişiler tarafından gasp edilmiş, bir kısmı da askerler, memurlar ya da yerli yoksullar tarafından işgal edilmişti. Ayvalık'ta mübadiller dışında fuzuli işgal şeklinde yerleşenlerin listesine bakıldığında ise 78 tanesi zabitan işgalinde, 99 tanesi memurin-i mülkiye işgalinde, 2 tanesi fuzuli işgal, 35 tanesi devair, 4 tanesi eski muhacir ve 1 tanesi de harikzede olmak üzere toplam 219'du.⁸⁴⁵Fuzuli işgal olarak nitelenen bu durumdan Millî

⁸⁴¹TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Teşrinisani 1339, s. 203.

⁸⁴²İbrahim Ethem Bey talimatnamede konu ile ilgili: "Gelecek zavallılara verilecek, kendilerine birer melce olabilecek haneleri tahrib vatani tahribden başka bir mana ifade etmediğinden bu tahribata uzanan elleri satvet-i kanuniye ile kırılacağı gibi mıntika müdürünün müsaadesi olmadan hedbehud hanelere girecekler hakkında da muamele-i kanuniye derhal tatbik ve infaz edilecektir." demekteydi. Aydın Ayhan, a.g.e., s. 225-226.

⁸⁴³BCA 272.11.19.94.14.4

⁸⁴⁴Elif Yılmaz, a.g.t., s. 154.

⁸⁴⁵BCA 272.11.19.94.1.2.

Mücadele'ye katılmış olanların ve yeni iktidarla yakın ilişkileri bulunan eşrafın da büyük topraklar ele geçirdiği anlaşılmaktaydı.⁸⁴⁶

Mübadillerin önünde çözülmesi gereken bir engel de 10 Kasım 1923 tarihinde mübadele resmen başladığında belgelerini almadan Türkiye'ye gelenlere ilişkindi. Mübadiller, Türkiye'ye gelmeden komisyonlar tarafından düzenlenen belgelere mallarının kayıtlarını yaptırmak zorundaydı. Bu belgeler dört nüsha olarak düzenleniyordu. Türkiye'de belgeleri göstererek iskân edileceklerdi. Ancak Yunanistan'da mübadil göçmenler mal beyanlarını komisyona bırakıp Türkiye'ye gönderiliyor, işlemler arkasından sürdürülüyordu. Birçok göçmen, mal beyanını almadan geldiğinden dolayı yazışmaların yapılması gerekiyor, mal bildirim beyanları Karma Komisyonunda denetlendiği için çok uzun yıllar alabiliyor ve karışıklıklar çıkabiliyordu. Bu nedenlerden dolayı mübadillerin iskân sorunlarının çözümü uzun bir sürece yayıldı. Örneğin mübadelenin başladığı tarihte Ayvalık'a gelen Midilli Gera mübadili Hüsnü Kocabaş ve eşinin taşınmaz mallarına ait değerlendirilme yazışmaları ve Midilli'de bıraktıkları taşınmazları ile ilgili iskân sorunları ancak 1927 yılında çözülebilmisti. Evli çiftlerde kadın ve erkeğin malları ayrı ayrı değerlendirildi. Hatta mübadillerin anne taraflarından da mal varlıkları bulunduğu ve bunların da değerlendirmeye tabi tutulduğu görüldü. Bunun dışında Midilli adasındaki bu emval-i metrukenin belirlenmesi sırasında, o bölgede yaşayan Yunan vatandaşlığına tabi kişilerin şahitliğine başvuruldu. Şahitler, İncil üzerine yemin ettikten sonra ayrılan kişilerin mal varlıkları hakkında beyannameye bulundular. Şahitlerin verdikleri bilgiler doğrultusunda mal varlığı ile ilgili teyit de alınarak bilirkişi raporu tutulmuş, ardından Yunanistan noteri ve tapu müdürünün onayı alınmış ve mübadillerin taşınmaz mal kayıtları Karma Komisyon aracılığıyla kendilerine ulaştırılmıştı.⁸⁴⁷

⁸⁴⁶ Burcu Büken Cantimur, *Tarihi Kentlerin Canlandırılmasına Yönelik Sürdürülebilir Yönetim Stratejileri: Balıkesir Örneği*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 160-161.

⁸⁴⁷ Gönenç Turan, a.g.t., s. 81-82.

Tevziat (Dağıtım)

Ayvalık'a gelen mübadiller, şehrin tahrip olmadan ele geçmesinin de etkisiyle,⁸⁴⁸ toplam sayılarından daha fazla bir konut ve depo stokunu hazır bulduklarından dolayı ciddi bir konut sorunu yaşamadılar. Bununla birlikte dağıtımın nasıl yapılacağına ilişkin kararların uzun zaman alması, konunun sonuçlandırılmasını geciktirdi. Asıl sorun Ayvalık kazasındaki 114.767 dönüm dikili ekili toprağın ve ayrıca 75 bin dönüm zeytinliğin dağıtımında yaşandı. Zira Rumların ilçeden ayrılıp kısa süre içerisinde mübadillerin gelmesine rağmen geçen bu kısa sürede daha önce dağıtılan, kiraya verilen veya işgal edilip kullanılmakta olan emval-i metruke (terk edilmiş mallar) malların dağıtımında yaşanan düzensizlik ve sorunlar mübadiller yerleşmeye başladıktan sonra da devam etti.⁸⁴⁹

Zeytinlik konusunda dağıtım üç şekilde yapıldı. Selanik tarafından gelenlerin ellerinde devlet tarafından verilen bonolar olduğundan bono karşılığı mal aldılar. Bono sahipleri devlete yardım etmiş, askere yardım etmiş ve bunun karşılığı olarak eline bono verilmişti. Bir diğer grup Yunanistan tarafından yerleri yakılıp, tahrip edilip mallarına el konulanlardı. Bunlara harikzede denildi. Ve harikzedeler de mal aldılar. Son olarak bu gruplara girmeyenler vardı. Devlet bu ailelere de kişi başına 20 ağaç verdi.⁸⁵⁰

Düzenlenen yasalara rağmen, mübadillerin haksızlığa uğradığı olayların önü alınamadı. Ayvalık'ta iskân hakkı bulunmayan ve "mübadil olmayan" bir şirketin binlerce zeytin ağacından hisse vermediği, şirket elemanlarının halka karşı zorbaca davrandıkları belirtildi. Mübadele Cemiyeti Merkezi Umumiyesi, hükümetten muhacirlerin haklarını gözetmek yerine bu şirketi kollayan idari memurların alınması; onların yerine tarafsız, adil davranan memurların tayin edilmelerini istedi.⁸⁵¹ Mübadele ve İskân Vekâleti her ne kadar titiz bir şekilde çalışsa da iskân sırasında memurların davranışları ile usulsüzlük ve yolsuzluk konulu söylentiler/şikâyetler devam etti.⁸⁵² Ayvalık'taki iskân çalışmaları ile ilgili en dikkat

⁸⁴⁸ Milli Mücadele sonunda yanan yıkılan Anadolu kentlerine baktığımızda, örneğin Karacabey kazasında 2193 hanenin farklı derecelerde yanmış bulunduğunu ve onarım beklediği, Bursa Umurbey, Birgi ve Ödemiş, İzmir, Uşak, Amasya ve Bozok (Yozgat) gibi yerleşim yerlerinde büyük oranda tahrip edici yangınlar yaşanmış ve bu yangınlar sonucu savaş sonrası barınma gereksiniminde açıklar ortaya çıkmıştı.

⁸⁴⁹ Ali Cengizkan, *Mübadele, Konut ve Yerleşimleri*, Arkadaş Kitabevi, Ankara, 2004, s. 18-23.

⁸⁵⁰ Elif Yılmaz, a.g.t., s. 155.

⁸⁵¹ Gönenç Turan, a.g.e., s. 78-79.

⁸⁵² BCA 272. 11. 23. 125. 22/31.12.1928.

çekici olay ise Ayvalık Kaymakamı Ragıp Bey'in İstanbul Galata Köprüsü'nde, Ayvalık Eski İskân Müdürü İrfan Tevfik Efendi tarafından öldürülmesiydi. Olayı gerçekleştiren Ayvalık Eski İskân Müdürü'nün Takrir-i Sükûn Kanunları çerçevesinde İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasına karar verildi.⁸⁵³

Mübadillere yapılan dağıtımla ilgili büyük miktarda kayırma ve iltimas geçme şikâyetleri gündeme geldiğinde çözüm olarak dağıtımın yeniden yapılması önerildiyse de kabul edilmedi. Ancak tevziatın halen tamamlanamaması ve mahsul zamanının gelmesi ürünün alınamamasına sebep olacak ve bu da ekonomik kayıp yaratacağından dolayı endişeler arttı. Çünkü zeytinlerin dip mahsullerinin toplanıp fabrikalara ulaştırılması zamanı geçiyordu.⁸⁵⁴ Yere düşen zeytinler çürüyor, çürük zeytinlerden yapılan yağ kaliteli olmuyor ve durum rakiplerin işine yarıyordu. Mübadele nedeniyle Ayvalık yağlarının dış piyasada zorluklar yaşadığı ve böyle devam ederse diğer ülkelerin Ayvalık yağlarını tercih etmeme riskinin ortaya çıkacağı da belirtildi. Bu konudaki bir diğer sorun da sabun konusunda yaşandı. Yağ fabrikaları kadar sabun fabrikaları da bulunan Ayvalık'ta yine son üç yılda fabrika sayısı kapanmamıştı; buna rağmen sabunun kalitesinde düşüş oldu. Cildi kurutup, çamaşırları temizlemeyen sabun imal edildiği gibi, bir de bu kalitesiz sabunlara '*Birinci sınıf Ayvalık sabunu*' etiketi yapıştırılarak haksız kazanç sağlandığı, ancak bu durumun uzun vadede Ayvalık sabunlarının zararına olacağı ifade edildi.⁸⁵⁵

Ayvalık'ta mübadillere dağıtım oranlarında hakkaniyetli davranılmadığı yönünde şikâyetler içinde, Ayvalık'ta kaç tane zeytin ağacı olduğu üç yıldır belirlenemediği için farazi rakamlar konulduğu belirtilerek çözüm olarak 'en baştan kaç ağaç var kroki çizmeli, haritaya geçmeli, verilen yerler harita üzerinde belirtilmeliydi' diye geçmişe yönelik çözüm önerileri getirilse de uygulamada düzenlemeye gidilmedi.⁸⁵⁶

Tevziatla ilgili durum yıllar ilerledikçe içinden çıkılmaz bir hale geldi. Ayvalık'ta zeytin ağaçları, İskân Müdürü Umumisi tarafından hem büyüklük hem de mahsullerine göre birinci sınıf olarak üç altın lira değerinde kabul edilmişti. Mübadillerin eski yaşadıkları yerlerde aynı durum söz konusu olduğunda kıymetin takdiri buna göre gerçekleşecekti.

⁸⁵³ Gönenç Turan, a.g.e., s. 79-80.

⁸⁵⁴ Ayvalık, 3 Teşrinisani 1924, s. 1.

⁸⁵⁵ Ayvalık, 10 Teşrinisani 1924, s. 1.

⁸⁵⁶ Ayvalık, 10 Teşrinisani 1924, s. 1. Mübadele ve İskân Vekâleti her ne kadar titiz çalışsa da, dağıtılan mallarla ilgili düzenli kayıt tutulmamış, bu da çeşitli yolsuzluk ve suistimallere yol açmıştı.

Dönümünde on ağaca göre hesap yapılmıştı. Eğer farklı bir durum söz konusu ise, dönümünde ondan fazla olan zeytin ağaçları ovada ise, ağaç basına iki, dağ ve bayırda ise bir altın takdiri uygun görülmüştü. Yukarıdaki kriterler göz önünde tutularak belirlenen zeytinlik alanlar mübadeleye tabi tutulan şahıslara geldikleri memlekette bıraktıkları mülke göre dağıtıldı. Burada da dağıtım yapılırken objektif davranılmadığı, bazı kişi veya gruplara haksızlık yapılırken, başka kişilerin kayırıldığı yönünde şikâyetler oldu.⁸⁵⁷ Zira daha fazla ağaç almak isteyen bazı hilebazlar hem kendi oturdukları semtte hem de başka semtte oturan akrabalarının yanında oturuyormuş gibi yaparak iki kez zeytin ağacı almışlar, zeytinliklerde parsel yerini numarasız yazdırarak en iyi yerleri almışlar, kira için verilen zeytinlikleri kendi malı gösterip satarak Ayvalık'tan ayrılmışlar, konunun resmiyette ortaya çıkması veya düzeltilmesi de yapılmamış, Ayvalık gazetesi durumun ümitsizliğini "*Artık tevziat işi mehdi resule kaldı*" sözleriyle dile getirmişti.⁸⁵⁸

Zorunlu göçe tabi tutulan mübadillerin kendilerini yabancı bir ortamda bulmaları ile başlayan süreçte geldikleri yerlerde yeni sorunlarla karşılaştılar. Bunlar arasında ailelerin ve/veya toplulukların kendilerine uygun olmayan bir yere yerleştirilmeleri -kır kökenli olanların kent merkezine veya üretmeye alışık oldukları ürün yerine farklı bir ürün bölgesine yerleştirilmeleri- en sık karşılaşılan durumdu. Kendisine tahsis edilen toprağı kişinin kendi rızası ile terk ettiği durumlarda mülkiyet hakkından vazgeçmiş sayıldı ve gideceği yerde yeniden mal mülk tahsis edilmedi. Bazen de yakın akrabalar farklı yerlere yerleştirildiğinde ve akrabalar birinin yanında birleşmek istediğinde diğer yerdeki mal mülkünden vazgeçiyordu. Örneğin Necmiye Öğretmen'in ailesi ilk olarak Ayvalık'a bağlı Küçükköy'e yerleştirilen ancak anne tarafından dedesi Muradiye'de yaşadığı için oraya gitmek istediklerinde mallarını bırakmak zorunda kaldılar.⁸⁵⁹ Ayvalık içinde ise Boşnak muhacirleri kendilerinin hayvancılıkla uğraştıklarını sebep göstererek Ayvalık kent içerisinde yaşamak istemediler. Ve bugünkü Sarımsaklı ve Küçükköy mevkiine yerleştiler. Ayrıca özellikle Rumeli'den gelen göçmenler büyük oranda tütüncülükle uğraştıklarından kendilerine verilen zeytinlikleri satarak Ayvalık'tan ayrıldılar.⁸⁶⁰

⁸⁵⁷ Doğan Aka, *Ayvalık'ın İktisadi Coğrafyası*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1944, s. 40.

⁸⁵⁸ *Ayvalık*, 15 Kanunuevvel 1924, s. 1.

⁸⁵⁹ Tolga Köker, "Göçmenlik Dersleri: Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 304.

⁸⁶⁰ Elif Yılmaz, a.g.t., 161-162.

Mübadillere ev ve mülk verme işleri ile ilgili problemlere çözüm yolları aranırken diğer yandan Ayvalık ilçesinin eskiden olduğu gibi mamur hale gelebilmesi için taş kahve ve belediye civarında inşa edilmekte olan rıhtım ve parkelerin tamir ve ihyası ile bazı sokak ve cadde döşemeleri belediye tarafından tamir edildi. İlçenin elektriğe kavuşturulması için çalışmalar başladı.⁸⁶¹ Bu hizmetler yanında rıhtımın bütün sahile uzatılması, ilçenin sokaklarının temizliği ve lağım teşkilatı sağlanması planlandı. Halkın belediyeden istekleri arasındaysa ilçenin muhtelif yerlerine genel tuvaletler yaptırılması talebi de vardı.⁸⁶² Ayvalık'ın yaşanılır bir ilçe olması için belediye de uyulması için bazı kurallar getirdi. Bu kurallara uymayanlar belediye kanununa göre cezalandırılacaktı.⁸⁶³

Belediye sadece ilçenin fiziki yapısıyla ilgilenmedi. Fabrikalarda iş kazalarının artması üzerine bir tebliğ çıkararak fabrikalarda çalışan ateşçi ve makinistlerin ustalık belgeleriyle belediyeye gelerek yapılacak sınavdan geçtikten sonra çalışabilme izni verileceği, bu izni almayan fabrikatörlere ağır cezalar yazılacağı kabul edildi.⁸⁶⁴

Türkiye'de kaliteli zeytin yetiştirmek için iki büyük mınıtkadan birisi güneyde Aydın ve İzmir, kuzeyde ise Edremit ve Ayvalık'tı.⁸⁶⁵ Ege Bölgesindeki zeytinyağı üreten fabrika ve tasirhanelerin⁸⁶⁶ sayısına bakıldığında Ayvalık'ta 28, İzmir'de 4, Aydın'da 2, Milas'ta 2, Karaburun'da 2, Kuşadası'nda 2, Torbalı'da 1, Bayındır'da 1, Çine'de 1, Söke'de 1, Akhisar'da 1 ve Manisa'da 1 adet zeytinyağı fabrikası vardı. Ayvalık'ta mevcut fabrikalardan 22'si hala faaliyetliydi. Bunların 8 tanesi büyük, 1 tanesi son sistem ve muntazamdı. Bir adet prina⁸⁶⁷ fabrikası ise muattal bir şekilde bulunmaktaydı. Ayvalık'ta durum bu şekildeyken, İzmir mınıtkası dâhilindeki zeytinyağı fabrikalarının çoğu değirmen şeklinde tasirhanelerden ibaretti⁸⁶⁸

Zeytinyağı ile birlikte, Ayvalık sabunları da kaliteli zeytinden yapılan incelmış yağ kullanıldığından dolayı haklı bir ün kazanmıştı. Girişimci genç nesil, eski kuşağın bu konudaki

⁸⁶¹ Ayvalık, 20 Nisan 1925, s. 1.

⁸⁶² Ayvalık, 3 Mayıs 1925, s. 1.

⁸⁶³ Ayvalık, 10 Mayıs 1925, s. 4.

⁸⁶⁴ Ayvalık, 16 Teşrinisani 1925, s. 4.

⁸⁶⁵ Ayvalık, 10 Teşrinisani 1924, s. 2.

⁸⁶⁶ Esk. Zeytin, ayçiçeği, keten tohumu vb.den yağ çıkarılan yer.

⁸⁶⁷ Zeytinyağı çıkarıldıktan sonra geriye kalan kısım olup bu kısımdan da prina yağı adı altında sabun yapımında kullanılan bir nevi yeşil renkli yağ alınır. Prina yağı çıkarıldıktan sonra geriye kalan tortusu odun ve kömür gibi kullanılır.

⁸⁶⁸ Bülent Durgun, *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923-1938*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 81-82.

ününü artırarak sabun üretmeye devam ettiler. Öyle ki, zeytinyağı sabunu dendiğinde akla ilk gelen Ayvalık sabunları oldu. Sezai Ömer, Mustafazadeler, Basmacıadeler, Ömer Muharrem markaları Cumhuriyet'in ilk yıllarında adını duyurdular.⁸⁶⁹Bununla birlikte, ilçede yaşayanların ellerinde yeterince sermaye bulunmaması o ve/veya kredi alacak durumda olmamaları ticari hayatta büyük olumsuzluklar yaşanmasına sebep oldu. Örneğin 1925 yılında zeytin toplanmadan önce köylüler büyük tüccarlara ürününü 38-43 kuruşa satabilirken hasat zamanı zeytin fiyatı 63 kuruşa yükseldi. Daha önce okkası 41 kuruşa satış yapanlar böylece okka başına 22 kuruş zarara uğradılar.⁸⁷⁰

Ayvalık'ta 1927 yılı Haziran ayı ortalarında piyasalarda büyük bir durgunluk yaşanmaya başladı. Esnaf bir aydır çarşı pazarda alışveriş olmadığından şikâyet ederken elinde zeytinyağı olanlar satacak satıcı bulmakta zorlandılar.⁸⁷¹ Yaşanan durgunluk 1927 yılı zeytin piyasasını da etkiledi. Hem üretimin beklenenden az çıkması hem de İspanya'da yeterli üretim yapılması ihraç oranını düşürünce yeni ürün yağ fiyatları 65-70 kuruş olarak açıldı.⁸⁷²

Mübadiller ilk günlerinde sadece ekonomik değil, toplumsal yapıya uyum konusunda da çeşitli sorunlar yaşadılar. Bunlar arasında bir jandarmanın Giritli bir şahsı öldürmesi, olaydan on iki saat sonra bir grup insanın karakolu basarak katili almak ve cezasını kendilerinin vermek istemesi, karakoldaki çalışanların karşı mukavemet göstererek katilin çıkmasına izin vermemeleri üzerine kalabalığın hükümet dairesinin muhtelif yerlerini kurşunla delik deşik etmesi ve buna sebep olanların da yakalanarak içeri alınması ilçede uzun süre gündem yarattı.⁸⁷³

Mübadile sonrası dağıtım konusuna zamanında çözüm bulunamamasının da etkisiyle zeytinyağı ve sabun üretimi dışındaki üretim alanları ortadan kalktı. Cumhuriyet'in çalışan ilk endüstri kuruluşları Ayvalık'taki zeytinyağı fabrikalarıydı ancak kentte tabakhanelerin tamamı ve boya fabrikasının kapandığı, şarap ve tuz üretiminin ortadan

---

⁸⁶⁹ Ayvalık, 21 Mart 1927, s. 1.

⁸⁷⁰ Ayvalık, 23 Şubat 1925, s. 1.

⁸⁷¹ Ayvalık, 23 Haziran 1927, s. 1.

⁸⁷² Ayvalık, 17 Teşrinisani 1927, s. 1. Bu olumsuz durum 1928 yılında da devam etmiş ve 1929 dünya ekonomik buhranı da eklenince 1930 Belediye seçimlerinde ilçede halkın iki parti arasında bölünmesine yol açmıştı.

⁸⁷³ Ayvalık, 9 Şubat 1925, s. 1.

kalktığı ve ihracat yapılan bir liman kenti olma özelliğini yitirdiği göz önüne alındığında mübadele sonrası yaşanan ekonomik kaybın büyüklüğü ortaya çıkmaktaydı.⁸⁷⁴

Halkın sağlık sorunlarının çözümü için ücretsiz olarak yararlanacakları tedavi evi kuruldu. Cuma hariç her gün sabah dokuzla on bir arası liman dâhilinde Şevket Osman Bey'in sabunhanesi karşısındaki muayene ve tedavi evine müracaat edenler muayene ve tedavi edilecekti.⁸⁷⁵ Yaşanan sağlık sorunlarının başında sıtma hastalığı geldi. Örneğin Hükümet Doktoru Muzaffer Bey'in hazırladığı 1925 yılı Temmuz-Ağustos-Eylül ve Ekim ayı sağlık istatistiklerine göre dispansere 2614 kişi müracaat etti. Bunlar içinde sadece sıtma hastalığı için 625 kişi ilk ve 878 kişi tekrar başvurarak muayene ve tedavi oldu. Sıtmalı hastaların tedavisinde Ayvalık Belediyesinden 7797 gram ve Sıhhiye Dairesinden 1331 gram kinin kullanılmıştı. Sıtma ve bağırsak hastalıklarından yeni doğan çocuklar da etkilenmiş, bu süre içinde 93 çocuk muayene edilmiş, 9 veremli, 6 frengili hasta kaydedilmişti.⁸⁷⁶

Hem Yunanistan hem de Türkiye'de gidenlerden kalan dini merkezler yine farklı dinler için aynı amaçla kullanıldı. Örneğin Midilli'de Yeni Cami dışında başka camiler de mevcuttu. Bunlardan en önemlilerinden biri de Vigla Camii idi. Bu camii 1929 senesinde Midilli Metropolit Akovos tarafından Aziz Nikolaos Kilisesi'ne dönüştürüldü. Benzer olaylar Ayvalık'ta da yaşandı. Örneğin Aya Yannis Kilisesi, Saatli Camii ve Aya Yorgos Kilisesi de Çınarlı Camii olarak değiştirildi.⁸⁷⁷

Anadolu'ya yerleşimin ardından dil sorunu ile yüz yüze kalan Girit göçmenleri, yaşadıkları sosyal çevrenin koşullarına da bağlı olarak bir süre sonra bu sorunu Türkçe öğrenerek aştılar.⁸⁷⁸ Midilli'den gelen mübadiller iyi derecede Türkçe konuştuklarından kolay uyum sağladılar. Girit'ten gelen mübadillerin ise Türkçeyi çok az bilmeleri yüzünden yeni geldikleri topluma uyum sağlamada sıkıntı yaşadıkları görüldü. Bununla birlikte her iki kesim için de eğitim önemli oldu. Alibey nahiyesinde üç sınıflı bir kız okulu ile tam sınıflı bir erkek okulu vardı. Üçüncü sınıfa bitiren kız öğrencilerin velilerinin kızlarının dördüncü sınıfa erkek okulunda devam etme talepleri kabul edildi. Kız öğrenciler dördüncü sınıfa kabul edildiği gibi erkek okulunda yer bulunmasından dolayı üç sınıflı kız okulu da erkek okuluna

⁸⁷⁴Burcu Büken Cantimur, a.g.t. s. 163

⁸⁷⁵Ayvalık, 13 Teşrinievvel 1924, s. 2.

⁸⁷⁶Ayvalık, 9 Teşrinisani 1925, s. 1.

⁸⁷⁷Gönenç Turan, a.g.e., s. 87.

⁸⁷⁸Doğan Aka, a.g.e., s. 13-14.

taşındı. Anadolu'ya yerleşimin ardından dil sorunu ile yüz yüze kalan Girit göçmenleri, yaşadıkları sosyal çevrenin koşullarına da bağlı olarak, bir süre sonra bu sorunu Türkçe öğrenerek aştılar.⁸⁷⁹

Mübadelenin etkileri tamamıyla olumsuz olmadı. Özellikle yemek kültürü açısından incelendiğinde Girit ve Midilli mübadillerinin mutfak alışkanlıkları ve zevkleri, Ayvalık'ta zengin bir yemek kültürüne yol açtı. Örneğin, Giritlilerin Avronyes (Sarmaşık), çurlama, peynirli kabak, kabak çiçeği dolması, karışık otlar, koloçitha (kabak böreği), kuzu etli arapsaçı, kuşkonmaz (asfaraca), Girit leblebisi ve Midilli adasından gelenlerin ada köftesi, gardumi (bağırsak dolması), işkembe sarması, balıklı bamya, ahtapot, çeşitli balık yemekleri Ayvalık'ta halen ilgi gören yiyeceklerdendir. Burada dikkati çeken diğer bir ayrıntı, Midilli adasından gelenlerin hayvansal gıdaları, peynir ve balık türlerini çok tükettikleri, Girit mübadillerinin sebze ağırlıklı beslendikleridir. Ayrıca Giritliler, Ayvalık'a çeşitli otları ve sebzeleri tanıtarak sofra kültürünü zenginleştirmişlerdir.⁸⁸⁰

Her ne kadar geldikleri yer mübadiller için tam anlamıyla yabancı bir toplum olmasa da mübadillerin doğdukları topraklara özgü kültürleri vardı ve bu kültürdeki bazı öğeler Anadolu Türk kültürü ile zaman içerisinde eşleşip bütünleştirildi.⁸⁸¹

---

⁸⁷⁹Ayrıntılı bilgi için Bkz: Serap Taşdemir, "Tek Parti Döneminde Ayvalık'ta Eğitim Faaliyetleri (1923-1950)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VII/2 (Haziran 2010), s. 218-241.

⁸⁸⁰Gönenç Turan, a.g.t., s. 87.

⁸⁸¹Son yedi yıldır, mübadil kavramı ve Ayvalık'taki mübadiller üzerine çalışıyorum. Bu süreçte farklı araştırmacılarca yeni ve başarılı akademik çalışmalar da yapıldı. Hemen hemen hepsine ulaşmaya gayret ediyorum. Bir yandan bu günkü sosyal ve ekonomik durumu, bir yandan 1923-1950 yılları arasında mübadiller ile ilgili olarak mahalli kaynakların neredeyse tamamını görme (gazeteler, dergiler, Ticaret Odası Tutanakları vb.) diğer yandan çok yaşlı aydın mübadiller ile doğrudan yaptığım görüşmeler bu konunun çok boyutlu bir problematik olduğunu düşündürmektedir. Aksaklıkları abartmadan, aç gözlülük yapmış ve/veya haksız zenginleşmelere sebep olmuş insanları da bu toplumun bir gerçeği kabul edersek görülecektir ki, aynı milletten, aynı kökenden olduğu halde farklı kültürlerin içinden Türkiye'ye gelmiş olan ailelerin durumu, Cumhuriyetin sivil zaferlerinden biridir. Kültürel genetik açısından yeni aşların yararları ise, alan araştırması yapanlarca ve özellikle tarihçilerce vurgulanmalıdır.

Sonuç

Zaferden sonra barış masasına oturlan Lozan'da, 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum ahâlinin mübadelesine ilişkin bir protokol imzalandı. Ulus devlet olma sürecindeki her iki devlet için de en etkili çözüm olarak görülen Nüfus Mübadelesi gerçekleşirken, göçmenler hem bireysel hem de kurumsal anlamda (cami, tekke, manastır, kilise, şirket, dernek, tüzel kişilere ait tesisler vb) yanlarında taşınır malını götürecek bu süreçte gümrükte vergi alınmayacak kısaca Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin alacakları ve mülkiyet hakları korunacaktı. Anlaşma maddesi üzerinde her şey düşünülse de uygulamada her iki ülke de sıkıntılı bir süreç yaşandı. Türkiye'deki yeni devletin yeni bürokrasisi hangi türden olursa olsun bir göç hadisesinin huzurlu yerleşime dönüştürülmesini, hele hele içinde mal dağıtımı gibi konularda paylaşım mı bölüşüm mü yapılacağı ve bu işlemler için gerekli olan hukukî mevzuat da(kanun, tüzük, yönetmelik, genelge), deneyim de yeterli değildi.

1923 sonrasında, Genç Cumhuriyet'in bürokrasisinin oluşumundaki gecikme yanında, bundan da önemlisi, başta İttihatçılar olmak üzere diğer muhalif unsurların güç kaybetme korkusu, bu tür göçlerde öne çıkma davranışına sebep oldu. CHF'nin henüz güçlü ve ünlü adamlarla temsil edilmemesi bürokrasinin mevcut güçlü adamlarla ilişkiyi sürdürmeyi daha doğru sayması mübadele politikalarını işlemez kılan ciddi bir engeldi.

Tüm bu nedenler sonucu mübadillerin gelişi, yerleştirilmeleri, üretici konuma getirilmeleri ve yerlilerin onları kabulleri gibi birçok sorun ortaya çıktı. Çözülmesi zaman alan veya çözülemeyen bu sorunlardan en çok etkilenenlerse her iki ülkede de -özellikle ilk kuşak- mübadillerdi.

Ayvalık için bakıldığında ticaret ve sanayi ile uğraşan kentli nüfus gönderilmiş, daha az eğitilmiş/nitelikli ve köy ağırlıklı yaşayan, üretim hızına katkı sağlamada eskilerin yerini hemen doldurmayacak yeni bir nüfus gelmişti.

Ayvalık ilçesinin nüfusu -mübadele sonrası Balkan Savaşları'nda gelen ve Küçükköy'e yerleşen Boşnaklar dışında- tamamıyla değiştiği için yerliler ve göçmenler gibi bir çatışma yaşanmadı. Ancak bu hiç çatışma yaşanmadığı anlamına da gelmedi. Nüfusun farklı yerlerden gelen mübadillerden oluşması -bir anlamda birikme olması- durumuna bir de mübadillerin yerleşmesi aşamasında paylaşım yerine bölüşümün tercih edilmesi ile ortaya çıkan toplumsal eşitsizlik eklenince zaman içinde çatışma konuları kapanmak yerine devam

etmiş, süreklilik kazanmıştı. Bunda zeytinliklerin her geçen gün belli ellerde toplanması, ekonomik güce sahip olanların siyasal gücü de ellerinde bulundurmasının da etkisi vardı.

Ekonomik hayatta ise zeytinyağı ile birlikte, Ayvalık sabunları da kaliteli zeytinden yapılan incelmış yağ kullanıldığından dolayı haklı bir ün kazandı. Girişimci genç nesil ilk üç yılda değilse de ilerleyen zamanda eski kuşağın bu konudaki ününü artırarak sabun üretmeye devam ettiler. Öyle ki "zeytinyağı sabunu" dendiğinde akla ilk gelen Ayvalık sabunları oldu.

Ayvalık bugün modern bir Türk kentidir. 1960 sonrasında doğanlar daha kaynaşmış görünmekle birlikte, Adalı veya Giritli yerine Ayvalıklı olma sürecinin henüz sonuçlanmadığına dair söylenebilecek düşünce ve davranışlar ise varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA 272.11.19.94.1.2, BCA 272.11.19.94.14.4, BCA 272.14.76.31.2, BCA 272. 11. 23. 125. 22.

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Teşrinisani 1339, s. 203.

Gazeteler

Ayvalık Gazetesi, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, İkdâm Gazetesi, İleri Gazetesi, Vakit Gazetesi, Zafer-i Milli Gazetesi

Kitap ve Süreli Yayınlar

Aghatabay, Cahide Zengin Mübadelenin Mazlum Misafirleri: Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.

Aka, Doğan, Ayvalık'ın İktisadi Coğrafyası, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1944.

Ayhan, Ayhan, Balıkesir ve Çevresinde Yörükler, Çepniler ve Muhacırlar, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999.

Bayraktar, Bayram, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.

Belli, Mihri Belli, Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıldan Bir Bakış, Çev.: Müfide Pekin, Belge yayınları, İstanbul, 2006.

Cengizkan, Ali, Mübadele, Konut ve Yerleşimleri, Arkadaş Kitabevi, Ankara, 2004.

Cengizkan, Ali, "Mübadele Belgelerinde Ayvalık", Yayınlanmamış Çalışma.

Çapa, Mesut, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10 (2001), s. 29-60.

Goullaras, Gökçe Bayındır, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması", Alternatif Politika, IV/2 (Temmuz 2012), s. 129-146.

İpek, Nedim, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

İskan Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

Köker, Tolga, "Göçmenlik Dersleri: Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", Ege'yi Geçerken: 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der: Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 291-312.

Macar, Elçin, "Mübadele Araştırmalarında Yeni Bir Kaynak: DorothyHarroxSutton Arşivi", Yeniden Kurulan Yasamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Derleyen: Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005.

Taşdemir, Serap, "Tek Parti Döneminde Ayvalık'ta Eğitim Faaliyetleri (1923-1950)", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, VII/2 (Haziran 2010), s. 218-241.

Tezler

Cantimur, Burcu Büken, Tarihi Kentlerin Canlandırılmasına Yönelik Sürdürülebilir Yönetim Stratejileri: Balıkesir Örneği, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Durgun, Bülent, Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923-1938, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

Erdal, İbrahim, Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Köse, Mustafa, 1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarının Değerlendirilmesi, Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Enst.,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010.

Turan, Göneng, Mübadelede Ayvalık, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008

Yılmaz, Elif, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Ayvalık, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

İnternet Kaynakları

<http://arsiv.kizilay.org.tr/UserFiles/File/tezler/mubadelede%20kizilayin%20rol%C3%BC.pdf> (erişim tarihi: 12.10.2016)